

ЧАСТИНА 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розділ 1

Економіка природокористування і еколого-економічні проблеми

УДК 316.48

В.В. Сабадаш

Антиекологічні тенденції соціально-економічного розвитку: конфліктний потенціал екологічного фактора²

У статті досліджено ризик-чинники соціо-еколого-економічного характеру і їх взаємозв'язок із екологічним конфліктом; визначено ключові фактори і функціональні взаємозв'язки у системі узгодження еколого-економічних інтересів при врегулюванні екологічного конфлікту.

Ключові слова: антиекологічні тенденції, довкілля, екологічний конфлікт, екологічна культура, обмеженість, природний ресурс, соціально-економічний розвиток.

Вступ

Імплементация принципів сталого ресурсовикористання у національній стратегії соціально-економічного розвитку стикається з низкою проблем об'єктивного (неефективність організаційно-економічного механізму і фінансового інструментарію у період економічної кризи) і суб'єктивного характеру (послаблення уваги до екологічного чинника з боку законодавчої і виконавчої гілок влади, громадських і неурядових організацій, суттєве зниження рівня інтегрованості екологічної політики у систему прийняття соціально і економічно значимих рішень). Наслідком цього є формування макроекономічної політики, у якій все чіткіше прослідковуються антиекологічні тенденції економічного розвитку. Саме екстенсивний характер соціально-економічного розвитку, притаманний більшості транзитивних економік, нерозривно пов'язаний із виникненням і розвитком екологічних конфліктів (ЕК). Особливо відчутним негативний вплив ЕК на стан соціо-еколого-економічних систем і тенденції їх розвитку є у період економічних, науково-технічних і соціокультурних трансформацій: «дефіцит природних ресурсів загострює економічні кризи, за яким

Сабадаш Віктор Володимирович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки Сумського державного університету, заступник директора Науково-дослідного Інституту економіки розвитку МОН України і НАН України у складі Сумського державного університету.

² Матеріал підготовлений і публікується у рамках міжнародних наукових проектів: українсько-російського № Ф28.5/006 «Формування економічного механізму вирішення міжнародних екологічних конфліктів» і українсько-білоруського № Ф29.5/001 «Розроблення методологічних та методичних основ оцінки екологічних втрат для формування еколого-економічної політики в інтересах сталого розвитку» за фінансової підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень України.

© В.В. Сабадаш, 2009

слідують демографічні і соціальні кризи; погіршення якості середовища призводить до хвороб, епідемій, погіршення генофонду, що ще більше загострює соціально-економічні проблеми» [1, с. 429].

В умовах, коли зростання і добробут більшості світових економік, особливо тих, що розвиваються, забезпечується за рахунок експлуатації традиційних ресурсів, особливо занепокоєність викликають проблеми збереження природно-ресурсного потенціалу і раціонального природокористування.

Теоретико-методологічні основи і принципи формування ефективної системи природокористування і екологічнобезпечної практики ресурсокористування закладено у працях провідних вітчизняних і закордонних науковців. Зокрема, питання раціонального природокористування і охорони навколишнього середовища, науково-методичні підходи до оцінки економічного збитку довкіллю від екодеструктивної діяльності господарюючих суб'єктів і проблеми ефективного управління природокористуванням ґрунтовно досліджено у працях О.Ф. Балацького, С.М. Бобильова, Р. де Грута, А.О. Гусева, С.І. Дорогунцова, А. Ендреса, П.Г. Олдака, І.М. Потравного, М.Ф. Реймерса, Т.С. Хачатурова, ін. [2–13].

Теоретико-практичні аспекти економічної оцінки природних ресурсів (послуг) і природно-ресурсного потенціалу, ефективності їх використання як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях висвітлені у дослідженнях О.Ф. Балацького, К.Г. Гофмана, Б.М. Данилишина, С.І. Дорогунцова, А. Ендреса, Л.Г. Мельника, В.С. Міщенко, ін. [14–18].

Дослідженню витоків і чинників еколого-економічних протиріч у сучасній системі природокористування, актуальних проблем ресурсозбереження і екологізації суспільно-економічних відносин, методологічних підходів до формування системи екологічної безпеки території присвячено праці І.К. Бистрякова, Б.В. Буркинського, О.О. Веклич, Є.В. Хлобистова, ін. [19–24].

Прикладні аспекти удосконалення організаційно-економічного механізму природокористування, неефективність діючих нормативно-правових механізмів у сфері природокористування, стратегічні напрями удосконалення інституціонального забезпечення процедур природокористування і питання узгодженості завдань соціально-економічного розвитку із екологічними інтересами суспільства висвітлено у працях О.О. Веклич, Б.М. Данилишина, Донеллі і Денніса Медоуз, М.А. Хвесика, ін. [25–29].

Окреслене коло питань у галузі економіки природокористування є на сьогодні ґрунтовно дослідженими як у теоретико-методологічному, так і прикладному аспектах. Однак слід зважити на кардинальні трансформаційні перетворення, які відбуваються у природоресурсній і господарчій сферах не тільки національної, а й світової економіки. Пов'язані вони перш за все зі зміною технологічних укладів, структурними перетвореннями у світогосподарській системі, викликаними зміною вектору економічного розвитку, ресурсними обмеженнями і необхідністю розроблення нових орієнтирів екологічної політики: «Головною цінністю має бути якісний розвиток, а не зростання» [28, с. 284].

Відповідно до викладеного вище, метою пропонованої статті є систематизація і визначення характеру впливу ключових еколого-економічних і соціокультурних чинників на узгодження еколого-економічних інтересів у екологічному конфлікті.

1. Екологічні конфлікти у системі суспільно-економічних відносин

Конфлікти, як соціальне явище іманентні суспільству, їх неможливо відокремити від суспільного життя і економічних відносин.

Витоки науково-прикладних досліджень екологічних конфліктів беруть свій початок з 1960-х р. Саме тоді екологи і фахівці у сфері природокористування звернули увагу громадськості своїх країн і міжнародної спільноти на інтернаціональний характер багатьох екологічних проблем [30]. І, якщо кожна країна окремо вирішувала їх самотужки із різним ступенем ефективності, то міжнародна співпраця з вирішення спільних екологічних проблем була майже відсутньою.

Країни із ринковою (на той час – капіталістичною) економікою, у якій природний ресурс є таким же чинником виробництва і споживання, як і будь-які інші матеріальні ресурси (блага), вирішували екологічні проблеми з гедоністичних позицій. Екологізація виробництва і споживання розглядалися економічними суб'єктами як чинник підвищення конкурентоздатності, тому екологічна складова відігравала таку ж роль, як і інші чинники (технологія, заробітна платня тощо).

Роль і місце природних ресурсів у плановій (на той час – соціалістичній) економіці дещо відрізнялися: охороною довкілля опікувалися не окремі господарюючі суб'єкти з позицій зростання ефективності своєї діяльності, а держава. Тобто, окреме підприємство не мало змоги проводити вигідну йому екологічну політику, оскільки така політика була загальнодержавним завданням, тобто її провадження було централізованим. У ресурсоемній плановій економіці питанням раціонального використання ресурсів майже не приділялося уваги (тоді ще мова про обмеженість ресурсів не йшла) – пріоритетним було збільшення обсягів виробництва і споживання товарів (послуг).

Таким чином, підходи до формування і провадження екологічної політики і методів врегулювання еколого-економічних протиріч у капіталістичній і соціалістичній економічних системах кардинально різнилися.

З середини 1970-х р. між двома системами почалася співпраця щодо вироблення стратегічних підвалин спільної екологічної політики. Ключовими напрямками екологічної співпраці стали:

- 1) проблеми транскордонного забруднення (перш за все атмосферного повітря, водних і земельних ресурсів);
- 2) питання ядерної безпеки;
- 3) проблеми забруднення Балтійського моря.

Специфіка тодішніх ЕК географічно обумовила коло учасників екологічної співпраці: країни Західної і Східної Європи, Російська Федерація, Білорусія, Україна і країни Балтії – Латвія, Литва, Естонія (на той час – радянські соціалістичні республіки у складі СРСР). Рівень їх економічного розвитку і екологічної свідомості до середини 1980-х р. був значно вищий за інших. Спільні зусилля були націлені на активізацію природоохоронної діяльності і скорочення транскордонних видиків забруднюючих речовин.

Найбільш ефективною і плідною екологічна співпраця між СРСР і країнами Заходу була наприкінці 1980-х р., після зміни СРСР стратегічного курсу. З розпадом Радянського Союзу і утворенням на його теренах низки незалежних держав екологічна співпраця протягом 1990-х р. не тільки не покращилася, а навіть набула ознак гострої конфронтації і зазнала значного занепаду. Нові країни зосередилися на своїх внутрішніх соціально-економічних і територіальних проблемах, екологічні ж займали далеко не перші позиції. Відповідно, необхідність у міжнародній екологічній співпраці на деякий час втратила сенс. Серед основних причин такого стану речей: спад промислового виробництва, обмеженість ресурсів (в першу чергу, фінансових), випадки «екологічного здириництва». Суттєвою проблемою екополітики кінця 1990-х–початку 2000-х рр. були випадки інструментального маніпулювання зовнішніми екологічними проблемами. Так,

наприклад, Росія погрожувала продовжити захоронення у морі радіоактивних відходів, якщо західні донори не нададуть фінансування для альтернативних способів утилізації відпрацьованого палива; Україна після довгих перемовин погодилася закрити Чорнобильську АЕС в обмін на фінансову допомогу (якої у повному обсязі так до сьогодні і не отримала).

Подальше економічне зростання світових економік, глобалізація світогосподарських зв'язків і зростаючий дефіцит природних ресурсів спровокували нові, більш масштабні ЕК [31].

Ядро екологічного конфлікту – базовий компонент екологічної системи або базова екосистемна послуга, які є (або можуть бути у майбутньому) причиною конфліктної ситуації між суб'єктами-ресурсокористувачами. Екодеструктивний характер залучення і використання природних ресурсів у процесах виробництва і споживання негативно позначився на якості екосистемних послуг:

- забезпечуючих (прісна вода, паливно-енергетичні ресурси, продовольство, мінеральні ресурси, ін.);
- регулюючі (водні ресурси, атмосферне повітря, погодно-кліматичний ресурс, біорізноманіття, ін.);
- культурні (рекреація, етнокультура, культурно-естетичні цінності, «зелений» туризм, культурно-релігійне різноманіття тощо);
- підтримуючих³, тобто екологічних послуг⁴, які зберігають (підтримують) інші екосистемні послуги, наприклад, кругообіг живильних речовин, води, енергії у природі, процеси ґрунтоутворення, підтримка асиміляційного потенціалу, ін.).

Конфлікти з приводу природних ресурсів мали місце і раніше, однак останнього часу вони стали відігравати визначальну роль при узгодженні соціо-еколого-економічних інтересів суб'єктів господарювання. Матеріальні ресурси із абстрактної економічної категорії досить швидко трансформуються у безпосередній матеріально-соціальний об'єкт протиріч і суперечок. Природні ресурси, хай поки що гіпотетично, розглядаються, як варіант світової резервної валюти: «... вартість одиниці резервної валюти має визначатися в еквіваленті калорій їжі чи тепла, літрах води чи кубометрах повітря для того, щоб людина або держава, яка має таку валюту в авуарах, завжди могла обміняти її в будь-якому куточку світу на певну кількість критичних матеріальних цінностей» [32].

Об'єктом як ресурсного, так і екологічного конфлікту є природний ресурс [33]. Однак слід зазначити, що соціально-економічна природа екологічного і ресурсного конфлікту дещо різниться. Так, об'єктом ресурсного конфлікту зазвичай виступає невідновлюваний природний ресурс – нафта, газ, мінеральна сировина, які вилучаються із екосистем. На противагу, об'єктом ЕК є здебільш відновлювані природні ресурси: прісна вода, родючі ґрунти, деревина, біоресурси, а також екологічні послуги (рекреаційні, кліматичні, гідро-, електроенергетичні тощо). У першому випадку предметом конфлікту є питання володіння природним ресурсом (проблема права власності) або ж його розподілу (проблема територіально-майнових суперечок), які можуть бути вирішені залученням широкого кола економіко-організаційних і

³ Класифікація за 4 групами наведена згідно «Millennium Ecosystem Assessment». Ecosystems and Human Well-being. UNEP, Island Press, Washington DC, 2005.

⁴ Екологічні послуги (ecological services) – екологічні функції, пов'язані із забезпеченням якості життя, які підтримують і захищають діяльність людини у сфері виробництва і споживання або певною мірою впливають на її загальний добробут (благополуччя).

юридично-правових інструментів. Відповідно, конфлікти, викликані фізичною обмеженістю ресурсів, соціально-економічним дефіцитом і геополітичними процесами мають економічну основу, характерну для традиційних протиріч ресурсного розподілу [34]. У випадку ЕК має місце екодеструктивне втручання (екодеструктивні дії) людини, внаслідок чого порушується екосистемна рівновага. Тобто, у результаті нераціонального використання відновлюваного природного ресурсу («перевикористання», виснаження) і/або порушення його здатності до самовідновлення (забруднення, перевищення асиміляційного потенціалу) виникає його дефіцит, який і може призвести до виникнення ЕК [35].

Таким чином, значний інтерес з точки зору оцінки потенціалу врегулювання ЕК і ефективності механізмів і інструментів розв'язання (запобігання) ЕК представляє дослідження чинників виникнення ЕК у соціально-економічних системах. Спираючись на результати започаткованих нами досліджень [36; 37], можемо розширити коло конфліктогенних чинників ЕК за їх соціально-економічною природою.

2. Конфліктний потенціал екологічного фактора

Екологічний дефіцит і екологічна деградація, підсилені дією несприятливих зовнішніх (економічних, соціальних, політичних, правових, історико-культурних, етнічних, ін.) чинників, є основною причиною ЕК у сучасних системах природокористування. Загострення ЕК може відбуватися на тлі нерівного доступу («екологічної дискримінації») населення/економічних суб'єктів до дефіцитних природних ресурсів.

Раніше нами зазначалося, що як дефіцит, так і надлишок природного ресурсу може бути причиною ЕК [35, с. 975]. Для держав, багатих природними ресурсами, досить актуальною проблемою є так зване «ресурсне прокляття» [38], як серйозний чинник ЕК. Конфліктна основа «ресурсного прокляття» наступна: надлишок ресурсу (наприклад, нафти, газу, деревини, мінеральної сировини) може бути причиною негативних тенденцій соціально-економічного розвитку: економічного спаду, екологічної кризи, соціальних протиріч тощо. У розвинених економіках із сильними суспільними інституціями (наприклад, Норвегія) ресурси є економічним благом і інструментом забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку, в економіках же слабких і соціально вразливих (наприклад, Нігерія, Ангола, Ірак, Ліберія) надлишок природних ресурсів є причиною ЕК, нерідко таких, що трансформуються у збройні сутички і протистояння [39].

До ключових **економічних чинників**, які в найближчій перспективі будуть визначати екологічну політику і, відповідно, можуть бути каталізатором ЕК, ми відносимо такі:

- ♦ зростання кількості надзвичайних ситуацій (НС), екологічних аварій і катастроф виробничо-техногенного характеру (рис. 1–3 [40]) внаслідок зношеності обладнання і промислово-виробничих фондів. За даними державної статистики [41], на початок 2007 р. ступінь зносу основних засобів становив 51,5%, зокрема у промислових секторах (найбільш конфліктогенними з точки зору виникнення ЕК): добувна промисловість – 49,9%; переробна промисловість – 60,0%; виробництво та розподілення електроенергії, газу та води – майже 61%. Збільшення кількості аварій і небезпечних подій супроводжуватиметься змінами їх характеру та масштабності, що призведе до збільшення економічних збитків (динаміка ситуації подана на рис. 4 [40]);
- ♦ чіткий прояв антиекологічних, екстенсивних тенденцій природокористування у

більшості економік, особливо тих, що розвиваються, в останні 2-3 роки: на жаль, ледь помітне фінансово-технологічне поживлення і позитивні зсуви у сфері ресурсозбереження і охорони довкілля, які мало місце до 2007 року, сьогодні потрапили під загрозу. Програми і заходи (не тільки регіонального і національного рівнів, а й транскордонні та міжнародні), зорієнтовані на збереження природно-ресурсного потенціалу і послаблення екодеструктивного впливу на довкілля, згортаються або призупиняються їх реалізація через брак фінансово-інвестиційних коштів і організаційних ресурсів. Тобто, впровадження ресурсозбережних технологічних процесів виробництва і екологічнобезпечних процесів використання/споживання обмежених природних ресурсів і послуг відкладається у часі ще як мінімум на 5-7 років. Відповідно, майбутнє соціально-економічне зростання багатьох національних економік (у т.ч. і української) буде забезпечуватися не за рахунок розвитку високотехнологічних виробництв і впровадження інноваційних моделей виробництва і споживання, а за рахунок все тих же екодеструктивних і ресурсоемних секторів економіки («брудний» підйом економіки);

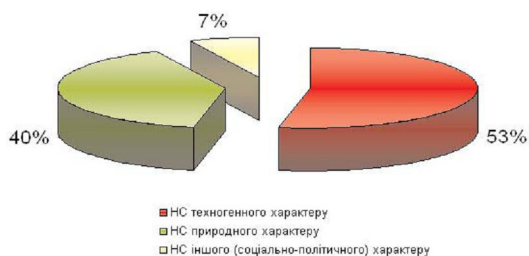

Рис. 1. Розподіл НС за класами, Україна, 2008 р.

Рис. 2. Розподіл кількості НС техногенного характеру за видами, Україна, 2008 р.

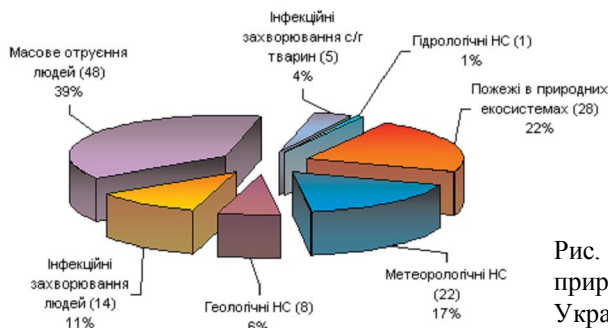

Рис. 3. Розподіл кількості НС природного характеру за видами, Україна, 2008 р.

Розділ 1 Економіка природокористування і еколого-економічні проблеми

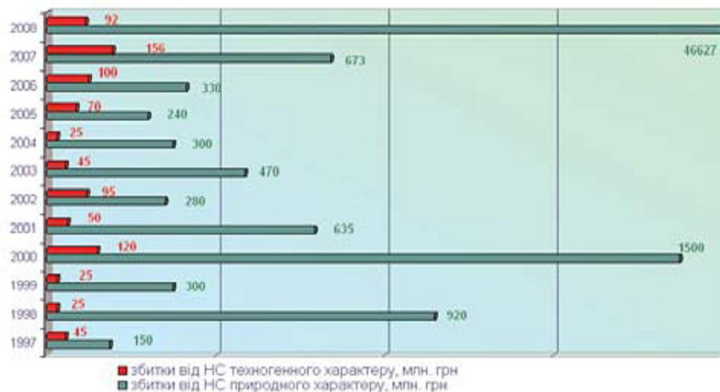

Рис. 4. Динаміка збитків (млн. грн.), завданих НС, Україна

- ♦ залучення у господарський обіг (промислове, сільськогосподарське і житлово-комунальне використання) нових територій з їх вилученням із природних екосистем – чинник земельних, водних, продовольчих, асиміляційних ЕК;
- ♦ низький ступінь диверсифікації економік, особливо слаборозвинених, що суттєво обмежує можливості населення брати участь у створенні широкого асортименту продукції або бути залученим у сферу обслуговування. Політика моносекторального виробництва, коли велика кількість товаровиробників спеціалізуються на однаковому продукті, призводить до виснаження природних ресурсів (особливо земельних, водних і лісових) і посилює антропогенне навантаження на довкілля. Як наслідок, мають місце структурні диспропорції зайнятості у економіках країн слаборозвинених і розвинених – для слаборозвинених країн характерною структурою зайнятості населення є: сільське господарство і землеробство (більше 70%); промисловість (близько 10%); сфера послуг (близько 20%); для економічно розвинених країн: сільське господарство і землеробство (біля 2%); промисловість (більше 20%); сфера послуг (близько 80%). Слабка економічна диференціація різко підвищує ризики секторальної кризи, оскільки фінансово-технічні можливості інших галузей економіки є обмеженими;
- ♦ експортоорієнтованість сировинних галузей економіки: хімії, металургії, видобування і первинної переробки сировини – саме ці галузі характеризуються максимальним залученням природно-ресурсного потенціалу, сировини, енергетичних ресурсів;
- ♦ зміна структури енергетичних балансів національних економік: обмеженість обсягів (розвіданих на сьогодні) основних енергетичних ресурсів – нафти і газу, а також поступове їх здорожчання призведе до часткової їх заміни на вугілля – значно дешевший, але більш екологічно шкідливий енергоносіє;
- ♦ експортоорієнтованість сільського господарства, виробничу основу якого становлять природні і погодно-кліматичні ресурси;
- ♦ диференціація у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів, підсилена дефіцитом ресурсів через нерівномірний їх розподіл за територією. Ризик виникнення ЕК зростає у разі відсутності узгоджених міждержавних (транскордонних) програм використання спільного природного ресурсу;
- ♦ неспівпадіння/конфлікт суспільних і приватних економічних інтересів, відповідно, суспільних і приватних витрат. Конфліктний потенціал зазначеного чинника

підсилюється проблемою «інтерналізації екстерналій», а також проявами монополізму у сфері ресурсокористування;

- ♦ непродуктивна урбанізація наслідком має проблеми зайнятості населення і трудової міграції;
- ♦ коливання цін на основні види сировини і сировинних напівфабрикатів, як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Зниження цін (свідоме чи несвідоме) на природні ресурси і екологічні послуги, а також взагалі відсутність цін на них є суттєвою перешкодою оптимальному розподілу між ресурсокористувачами і ефективному функціонуванню ринку природних ресурсів і послуг;
- ♦ значне скорочення зовнішніх інвестицій, виведення капіталу за межі країни, а також зміна інвестиційних тенденцій і пріоритетів.

Культурно-історичний чинник. Саме культура є засобом і інструментом позитивних соціально-економічних змін у суспільстві, формує матеріальні і духовні потреби людини, як то культура споживання/використання ресурсу, задоволення матеріальних потреб, поведіння з відходами, культурно-естетичні обмеження тощо. Культурно-історичні чинники формують підвалини економічного, соціального, науково-технічного і техніко-технологічного прогресу.

Розуміння важливості екологічного імперативу, можливості і необхідності його імплементації у соціально-економічні рішення, виховання бережливого ставлення до всіх ресурсів, включаючи природу і людину, неможливі без формування відповідної *екологічної* культури. Її значимість і актуальність для визначення пріоритетів і засобів реалізації ефективної екологічної політики не викликають жодних сумнівів, підтверджуються складністю, глибиною і глобальністю сучасних екологічних проблем і викликів: «Скорость прогресса цивилизации более чем на 7 порядков выше скорости эволюции биоты, что объясняет беспрецедентную конкурентоспособность человека в отношении возможностей разрушения биосферы по сравнению со всеми остальными видами» [42, с. 6].

Пріоритетним завданням екологічної культури, як сучасного світогляду, є оптимальна неконфліктна адаптація зростаючих соціальних потреб і економічної активності людини до можливостей природних екосистем без шкоди довкіллю сьогодні і в майбутньому. Саме такий системний підхід визначає взаємозв'язок екологічної культури із соціальною екологією, як наукою про екологічні основи взаємодії людини і суспільства з природою, і новою гілкою соціології – *екологічною соціологією*, в сферу досліджень якої і потрапляють ЕК.

ЕК на національному, етнокультурному і релігійному ґрунті активізувались після закінчення «холодної війни»: через суттєве розширення ринків загострилася боротьба між суб'єктами ринку за володіння (управління) природними ресурсами (водою, землею, деревинними, мінеральними, продовольчими, енергетичними ресурсами). У багатьох таких конфліктах може бути присутнім чинник етнічних чи культурно-релігійних переваг однієї із груп людей (що досить часто пов'язано із їх автономією), однак вкрай рідкісні випадки, коли згадані протиріччя (віросповідання, культура, моральні цінності) були саме першопричиною ЕК. На нашу думку, прояв національних і етнокультурних чинників у ЕК можна пояснити намаганням економічних суб'єктів максимізувати прибуток і горизонтальною нерівністю у суспільстві (культурна й етнічна дискримінація, як засіб обмеження доступу до соціальних, економічних і екологічних благ). Відповідно, у багатьох випадках існує зв'язок між культурою, традиціями корінного населення і ресурсами, які знаходяться на території їх мешкання:

рівень добробуту населення суттєво залежить від можливостей вільно реалізувати свої права на володіння (використання, розпорядження) природним ресурсом, як засіб існування і забезпечення прийняттого життєвого рівня.

Таким чином, історико-культурні чинники, їх прояв і вплив у ЕК суттєво ускладнюють його протікання і можуть обмежувати можливості інструментарію із врегулювання конфлікту.

Фінансово-економічна політика міжнародних фінансових інституцій і економічних об'єднань (Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі (СОТ), ін.) – ще одне джерело потенційних ризиків ЕК. Головним завданням їх діяльності є підтримка країн-донорів через механізми фінансових позик і техніко-технологічних трансфертів у питаннях реструктуризації їх економік. Однак в умовах функціонування слабких економічних, політичних, правових і соціальних інститутів існують значні ризики «підлаштування» економіки країни-донора під потреби зовнішніх інвесторів і міжнародного ринку. У такому випадку інтегральний соціо-еколого-економічний ефект може бути для країни-донора негативним.

Поряд із цим слід наголосити на екопозитивному аспекті співпраці країн із СОТ: приєднання до цієї організації сприяє появі економічних стимулів для добровільного запровадження національними виробниками продукції (послуг) міжнародних стандартів якості: ISO 14 000 – управління якістю навколишнього середовища та ISO 9 000 – управління якістю продукції [43].

3. Функціональні зв'язки і процедури узгодження соціо-еколого-економічних інтересів у ЕК

Соціо-еколого-економічний аналіз природи ЕК дозволяє нам виокремити такі визначальні соціально-економічні фактори, які характеризують функціональні взаємозв'язки у системі «екологічний конфлікт – фактори впливу»:

$$EK = f(Qn_R; Ql_R; TR_R; I_R; Qn_{ES}; N_p),$$

де: Qn_R – кількість природного ресурсу; Ql_R – якість природного ресурсу; TR_R – темп відновлення природного ресурсу; I_R – інтенсивність залучення природного ресурсу у сфері виробництва і споживання; Qn_{ES} – кількість економічних суб'єктів, що конкурують за ресурс; N_p – чисельність населення.

ЕК характеризується потенціалом врегулювання, тобто здатністю бути вирішеним (врегульованим), незалежно від прийнятності результатів для сторін конфлікту у перспективі. Основу структурної схеми узгодження еколого-економічних інтересів у ЕК (рис. 5) складають наступні елементи.

«Умови» (1): має включати процедури розроблення стратегії (стратегій) врегулювання ЕК із визначенням ключових завдань, а також залученням відповідного правового інструментарію (нормативно-правових актів національного і міжнародного характеру, міждержавних (транскордонних) угод тощо).

«Структури» (2): діяльність структур, залучених до врегулювання ЕК, має бути скерована на виконання організаційно-економічних рішень у рамках процедур врегулювання ЕК.

«Інструментарій» (3): система інструментів забезпечення процедур врегулювання ЕК включає дві підсистеми:

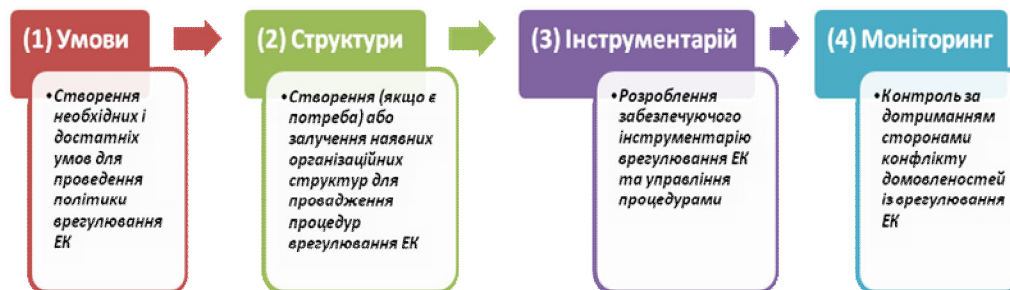

Рис. 5. Організаційно-економічні процедури узгодження соціо-еколого-економічних інтересів у ЕК

3.1 – безпосередньо інструменти врегулювання ЕК: економічного, екологічного, соціального, техніко-технологічного, правового, політичного характеру;

3.2 – інструменти управління процедурами врегулювання ЕК організаційного характеру.

«Моніторинг» (4): система інструментів і заходів із забезпечення виконання сторонами конфлікту досягнутих домовленостей.

Висновки

Конфлікти є невід’ємним елементом соціально-економічних відносин у суспільстві. Обмеженість природних ресурсів, підсилена нерівномірним їх розподілом, нерівним доступом до них, а також несприятливими економічними, соціальними і культурно-історичними чинниками, є причиною ресурсних і екологічних конфліктів. Виснаження природно-ресурсного потенціалу і, як наслідок, зменшення багатства нації матимуть непередбачувані негативні наслідки для еколого-економічних систем вже у найближчій перспективі.

Саме з цих позицій стратегічним завданням учасників ринку є вироблення консолідованого підходу до запобігання (вирішення) ЕК, який би ґрунтувався на адекватних і найбільш ефективних механізмах їх врегулювання і забезпечував реалізацію визначених імперативів сталого розвитку.

1. Мельник Л. Г. Экологический фактор в процессах развития социально-экономических систем / Л. Г. Мельник // Социально-экономический потенциал устойчивого развития / Под ред. проф. Л. Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2007. – С. 425–441.
2. Балацкий О. Ф. Экономика чистого воздуха / О. Ф. Балацкий, Л. Г. Мельник, А.Ф. Яковлев. – К. : Наукова думка, 1979.
3. Бобылев С. Н. Экономика природопользования / С. Н. Бобылев, А. Ш. Ходжаев. – М. : Изд-во ТЕИС, 1997.
4. Бобылев С. Н. Экономика сохранения биоразнообразия. (Повышение ценности природы) / С. Н. Бобылев. – М. : Наука, 1999.
5. Гусев А. А. Современные экономические проблемы природопользования / А. А. Гусев. — М. : Междунар. отношения, 2004. — 208 с.
6. Дорогунцов С. И. Удосконалення управління природокористуванням в АПК / Дорогунцов С. И., Борщевський П. П., Данилишин Б.М. – К.: Урожай, 1992. – 128с.
7. Лукьянчиков Н. Н. Экономика и организация природопользования / Н. Н. Лукьянчиков, И. М. Потравный. — М. : Тройка, 2000. — 456 с.

Розділ 1 Економіка природокористування і еколого-економічні проблеми

8. *Олдак П. Г.* Сохранение окружающей среды и развитие экономических исследований. – Новосибирск : Наука, 1980. – 160 с. – (Серия : «Человек и окружающая среда»).
9. *Реймерс Н. Ф.* Экология (теория, законы, правила, принципы и гипотезы) / Н. Ф. Реймерс. – М. : Россия Молодая, 1994. – 367 с.
10. *Экология и экономика природопользования* : учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям / [Э. В. Гирусов, С. Н. Бобылев, А. Л. Новоселов и др.] ; под ред. Э. В. Гирусова. — [3-е изд., перераб. и доп.]. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — 591 с. — (Серия : «Золотой фонд российских учебников»).
11. *Эндрес А.* Экономика природных ресурсов / А. Эндрес, И. Квернер. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 256 с.
12. *Хачатуров Т. С.* Экономика природопользования / Т. С. Хачатуров. – М. : Наука, 1987.
13. *De Groot Rudolf S.* Function of Nature. – Amsterdam: Wolters-Noordhoff, 1992. – 316 p.
14. *Балацкий О. Ф.* Экономика и качество окружающей природной среды / О. Ф. Балацкий, Л. Г. Мельник, А. Ф. Яковлев. – Ленинград : Гидрометеиздат, 1984. – 191 с.
15. *Гофман К. Г.* Экономическая оценка природных ресурсов в условиях социалистической экономики. Вопросы теории и методологии / К. Г. Гофман. — М. : Наука, 1977. — 236 с.
16. *Мельник Л. Г.* Екологічна економіка / Л. Г. Мельник. — [3-тє вид., випр. і допов.]. — Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. — 367 с.
17. *Природно-ресурсний потенціал України* / [Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С. та ін.]. — К. : ЗАТ «НІЧЛАВА», 1999. — 715 с.
18. *Эндрес Альфред.* Экономика окружающей среды / Альфред Эндрес : пер. с нем. С. И. Дорогунцова и Б. М. Данилишина. – К. : Либідь, 1995. – 168 с.
19. *Быстряков И. К.* Адаптивное управление эколого-ориентированным развитием как методологическая проблема / И. К. Быстряков // Методы решения экологических проблем. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2001. – С. 51-68.
20. *Буркинский Б. В.* Экологизация политики регионального развития / Б. В. Буркинский, Н. Г. Ковалева. — Одесса : Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2002. — 328 с.
21. *Веклич О. А.* Ресурсодеструктивная экономика Украины как экономическая угроза / О. А. Веклич // Энергетика: економіка, технології, екологія, 2000. — № 3. — С. 9—12.
22. *Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку і трансформацій* : [за ред. Б. М. Данилишина]. – К. : ЗАТ «НІЧЛАВА», 2006. – 704 с.
23. *Хлобистов С. В.* Екологічна безпека трансформаційної економіки : монографія / Євген Володимирович Хлобистов / РВПС України НАН України / – К. : Агентство «Чорнобильінтерінформ», 2004. – 336 с.
24. *Хлобистов С. В.* Економічна безпека України у глобальних викликах сучасності / Є. В. Хлобистов // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 4. – Том 1. – С. 157–162.
25. *Веклич О. О.* Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О.О. Веклич. — К. : Український інститут досліджень навколишнього середовища і ресурсів, 2003. — 88 с. : іл.
26. *Данилишин Б. М.* Природно-екологічний потенціал в стратегії сталого розвитку України / Б. М. Данилишин // Наука та наукознавство. – 2006. – №3. – С. 94–100.
27. *Meadows D., Meadows D. & Randers J.* Beyond the Limits // Classics in Environmental Studies. Hague : International Books. 1997. – Pp. 341–348.
28. *Донелла Медоуз, Йорген Рандерс, Деннис Медоуз.* Пределы роста. 30 лет спустя / Пер. с англ. Е. С. Оганесян. – М. : ИКЦ «Академкнига», 2007. – 342 с. : ил.
29. *Хвесик М. А.* Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів / М. А. Хвесик, В. А. Голян. — К. : Кондор, 2007. — 480 с.
30. *Мельник Л. Г.* Экологические конфликты и сотрудничество в глобальной экономике / Л. Г. Мельник, В. В. Сабадаш, С. Д. Калашник // Методы решения экологических проблем: под ред. Л. Г. Мельника и В. В. Сабадаша. – Сумы : Винниченко Н.Д., ОАО «СОТ» изд-во «Жозацький вал», 2005. – С. 245–269.

В.В. Сабадаш. Антиекологічні тенденції соціально-економічного розвитку: конфліктний потенціал екологічного фактора

31. Сабадаш В. В. Екологічні конфлікти у сучасній системі природокористування / В. В. Сабадаш // Механізм регулювання економіки. – 2004. – № 4. – С. 73–79.
32. Олександр Савченко. Нова велика депресія: якою буде майбутня світова валютно-фінансова система [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/49be638025a13/> – Заголовок з екрану (актуально на 17.03.2009 р.).
33. Сабадаш В. В. Методологічні підходи до детермінації екологічного конфлікту / В. В. Сабадаш // Механізм регулювання економіки. – 2006. – № 4. – С. 49–62.
34. Libiszewski S. What is an Environmental Conflict? // Environment and Conflicts Project / Edited by K. Spillmann, G. Baechler. – Zurich : Center for Security Studies, 1992.
35. Сабадаш В. В. Соціально-економічне вимірювання екологічних конфліктів в досягненні устійного розвитку / В. В. Сабадаш // Соціально-економічний потенціал устійного розвитку / Под ред. проф. Л. Г. Мельника (Україна) и проф. Л. Хенса (Бельгія). – Суми : ІТД «Університетська книга», 2007. – С. 963–982.
36. Сабадаш В. В. Трансграничне співробітництво и екологічні конфлікти / Л. Г. Мельник, В. В. Сабадаш, О. А. Лукаш // Евразійська інтеграція: економіка, право, політика. – Санкт-Петербург, 2009. – № 5. – С. 66–71.
37. Сабадаш В. В. Соціально-економічні и екологічні фактори формування державної політики збереження природно-ресурсного потенціалу / С. Д. Калашник, В. В. Сабадаш // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 3. – Том 2. – С. 31–43.
38. В. Полтерович. Економічна політика, якість інститутів и механізми «ресурсного прокляття» / Полтерович В., Попов В., Тонис А. – М. : Изд. дом ГУ ВШЕ, 2007. – 98 с.
39. Сабадаш В. В. Лісові ресурси і екологічний конфлікт: аналіз взаємозв'язків / В. В. Сабадаш // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково-технічних праць. – Львів: НЛТУ України. – 2008, вип. 18.9. – С. 65–78.
40. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mns.gov.ua> – Заголовок з екрану (актуально на 01.07.2009 р.).
41. Ступінь зносу основних засобів за видами економічної діяльності [Електронний ресурс] : Держ. ком. статистики України ; ред. О. Г. Осауленко. — К. : CD-Вид-во «ІНФОДИСК», 2004. — 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор. ; 12 см. — (Статистичний щорічник України, 2008). — Систем. вимоги: Pentium-266 ; 32 Mb RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP. — Назва з титул. екрану.
42. Алексеев С. В. Экологическая культура и социализация подрастающего поколения / С. В. Алексеев // На пути к устойчивому развитию России. — 2008. — № 44. — (Бюллетень Центра экологической политики России).
43. Сабадаш В. В. Міжнародні стандарти в сфері екології та якості: основні поняття та проблеми впровадження / В. В. Сабадаш, О. В. Беспалов // Механізм регулювання економіки. – 2003. – № 3. – С. 167–177.

Отримано 01.08.2009 р.

В.В. Сабадаш

**Антиекологічні тенденції соціально-економічного розвитку:
конфліктний потенціал екологічного фактора**

В статті досліджені ризик-фактори соціо-еколого-економічного характеру и їх взаємозв'язок з екологічним конфліктом; визначені ключові фактори и функціональні взаємозв'язки в системі узгодження еколого-економічних інтересів при регулюванні екологічного конфлікту.

Ключові слова: антиекологічні тенденції, оточуюча середина, екологічний конфлікт, екологічна культура, обмеженість, природний ресурс, соціально-економічне розвиток.